ePublishing

Eoa kai Esperia

Vol 7 (2007)

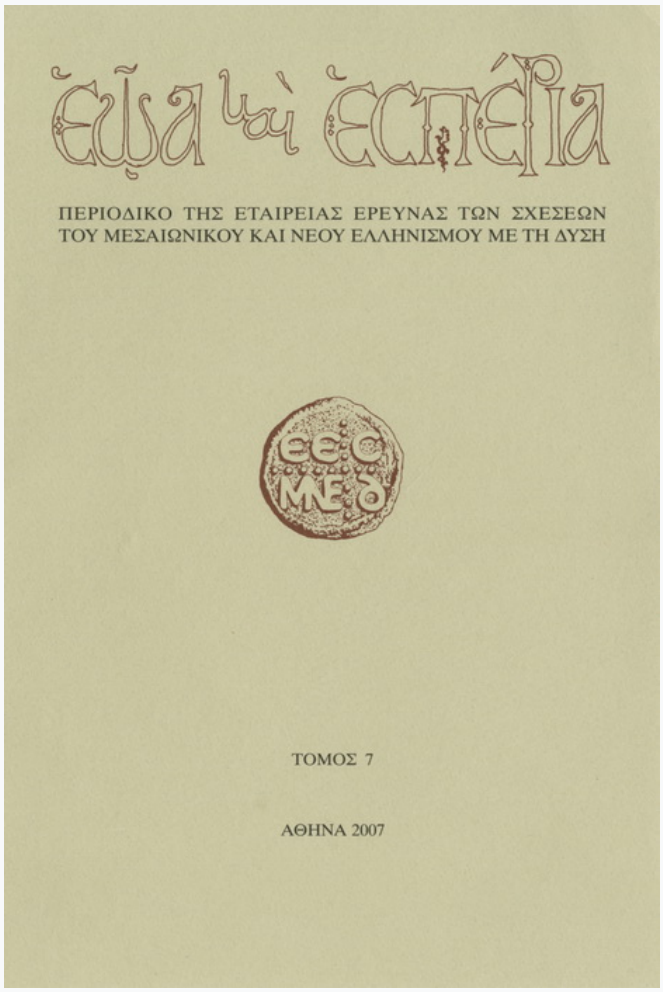

ΤΑ ΠΛΑΣΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΣΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ: Κριτήρια πλαστότητας, στόχοι και τεχνικές

ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ

doi: 10.12681/eoaesperia.7

To cite this article:

ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ Μ. (2007). ΤΑ ΠΛΑΣΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΣΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ: Κριτήρια πλαστότητας, στόχοι και τεχνικές. *Eoa Kai Esperia*, *7*, 25–45. https://doi.org/10.12681/eoaesperia.7

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 16/01/2026 10:43:40

ΤΑ ΠΛΑΣΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΣΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

Κριτήρια πλαστότητας, στόχοι καὶ τεχνικές*

Ἔχει πολὺ εὔστοχα εἰπωθῆ ὅτι ἡ Διπλωματικὴ ἐπιστήμη, ποὺ ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴν κριτικὴ μελέτη τῶν ἐγγράφων ὡς ἱστορικῶν πηγῶν, ὀφείλει τὴ γένεσή της στὴν προσπάθεια διάκρισης τῶν γνήσιων ἐγγράφων ἀπὸ τὰ πλαστά. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ προσπάθεια αὐτὴ χρονολογεῖται στὸν 17ο αἰώνα, ὅταν στὴ Γερμανία καὶ στὴ Γαλλία ἄρχισαν νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν κριτικὴ ἐξέταση τῶν ἐγγράφων καὶ διαπίστωσαν τὴν ἀνάγκη διατύπωσης συγκεκριμένων κανόνων καὶ κριτηρίων ἀξιολόγησης καὶ γνησιότητας. Στὴ Γαλλία, ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐνασχόληση αὐτὴν ἔδωσαν οἱ ἀγῶνες τῶν βασιλέων ἐναντίον τῶν διεκδικήσεων τῶν εὐγενῶν καὶ ἡ ἀναζήτηση ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς τεκμηρίων παλαιότητας τῆς εὐγένειάς τους. Στὴ Γερμανία, οἱ ἀντιδικίες σὲ ζητήματα δημοσίου δικαίου. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις οἱ προσπάθειες τῶν ἀντιπάλων νὰ ἀποδείξουν ἀμοιβαῖα τὴν πλαστότητα τῶν προσκομιζόμενων ἀποδεικτικῶν στοιχείων ὁδήγησε στὴ διαμάχη ποὺ ὀνομάστηκε *bella diplomatica*.

Στὴ συστηματικὴ ἔρευνα γιὰ τὴ μελέτη καὶ ἀξιολόγηση τῶν ἐγγράφων σημαντικὴ ὑπῆρξε ἡ συμβολὴ τοῦ ἰησουΐτη μοναχοῦ Daniel von Papenbroeck, ὁ ὁποῖος, ὡς μέλος τῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν *Acta Sanctorum*[1], ἄρχισε τὸ 1659 ἔρευνα γιὰ τὴ συγκέντρωση τοῦ σχετικοῦ μὲ τοὺς Βίους τῶν ἁγίων ὑλικοῦ, ποὺ βρισκόταν κυρίως στὰ ἀρχεῖα τῶν δυτικῶν μοναστηριῶν. Ἀλλὰ στὴν πορεία τῆς ἔρευνας διαπίστωσε ὅτι πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ

---

* Ἡ παροῦσα ἐργασία σὲ σύντομη μορφὴ ἀνακοινώθηκε στὸ 3ο Σεμινάριο Ἐργασίας μὲ θέμα «Πρωτότυπα, ἴσα, ἀντίγραφα, μεταφρασμένα ἔγγραφα, γνήσια καὶ πλαστά: νέα παραδείγματα», ποὺ ὀργανώθηκε τὸν Μάιο 2004 ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν τῆς Βενετίας, σὲ συνεργασία μὲ τὸ Centre d'Études Byzantines, Néo-helléniques et Sud-Est Européennes τῆς École des Hautes Études en Sciences Sociales τοῦ Παρισιοῦ.

1. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἐμπνευστὴς καὶ εἰσηγητὴς τῆς ἔκδοσης τῶν *Acta Sanctorum* ὑπῆρξε ὁ J. Bolland. Ἀπὸ αὐτὸν οἱ συνεργάτες του καὶ οἱ συνεχιστὲς τοῦ τεράστιου αὐτοῦ ἔργου ὀνομάζονται Bollandistes. Βλ. σχετικὰ HIP. DELEHAYE, L'oeuvre des Bollandistes à travers trois siècles, 1615-1915 [Subsidia Hagiographica No 13 A2], Bruxelles 1969[2].

ἔγγραφα ἦταν πλαστὰ καὶ θεώρησε ἀπαραίτητο νὰ ἐξετάσει συστηματικὰ τὸ ζήτημα, θέτοντας συγκεκριμένα κριτήρια διάκρισης τῶν πλαστῶν ἀπὸ τὰ γνήσια τεκμήρια. Καθώς, ὅμως, βασίστηκε σὲ ἀνεπαρκὲς ὑλικὸ καὶ σὲ λανθασμένα κριτήρια, κατέληξε σὲ ἀκραῖα συμπεράσματα ποὺ ἀμφισβητοῦσαν τὴ γνησιότητα τῶν περισσότερων ἐγγράφων τῶν μοναστηριακῶν ἀρχείων. Τὸ γεγονὸς θορύβησε τὰ δυτικὰ μοναχικὰ τάγματα καὶ κυρίως τοὺς βενεδικτίνους μοναχούς, γιατὶ στὰ ἀρχεῖα τους ἦταν κατατεθειμένα τὰ διπλώματα ποὺ κατοχύρωναν πολλὰ περιουσιακά τους στοιχεῖα καὶ προνόμια. Ἰδιαίτερα θιγόταν ἡ μονὴ τοῦ Saint-Denis, ποὺ τὸ ἀρχεῖο της περιλάμβανε πολὺ παλαιὰ διπλώματα, ἤδη τῆς ἐποχῆς τοῦ Χλοταρίου Β' (Clotaire II, τοῦ ἔτους 625), ὅπως καὶ τῆς μονῆς τοῦ Saint-Germain, γιατὶ ὁ Papenbroeck χαρακτήρισε ὅλα τὰ ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου της ὡς πλαστά.

Τὰ συμπεράσματα τοῦ Papenbroeck ἀνέλαβε νὰ ἀντικρούσει πολὺ νωρίς, ἤδη ἀπὸ τὸ 1675, ὁ Jean Mabillon, βενεδικτίνος μοναχός, ποὺ προερχόταν ἀπὸ τὴ μονὴ τοῦ Saint-Denis καὶ ἀπὸ τὸ 1667 διηύθυνε τὴ συγγραφὴ τῶν *Acta Sanctorum S. Benedicti*. Ὁ Mabillon, ἀκολουθώντας αὐστηρὰ ἐπιστημονικὴ μέθοδο, ἐξέτασε τὸ ἀρχειακὸ ὑλικὸ πολλῶν μονῶν τῆς Γαλλίας, σὲ συνδυασμὸ μὲ πληροφορίες ἀπὸ γερμανικὰ καὶ ἰταλικὰ ἀρχεῖα. Ἀποτέλεσμα τῆς εὐρύτατης αὐτῆς ἔρευνας ἦταν ἡ συγγραφὴ ἑνὸς πολὺ σημαντικοῦ ἔργου, ποὺ ἐπιγράφεται *De re diplomatica*, ὅπου καθορίζονται οἱ βασικοὶ κανόνες τῆς κριτικῆς μελέτης τῶν ἐγγράφων. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἀποτέλεσε τὴ βάση τῆς Διπλωματικῆς ἐπιστήμης, τῆς ὁποίας ὁ Mabillon θεωρεῖται ὁ ἱδρυτής[2]. Ἡ διάκριση ἑπομένως τῶν πλαστῶν ἀπὸ τὰ γνήσια ἔγγραφα (*διπλώματα*) ὑπῆρξε ἡ ἀφετηρία τῆς Διπλωματικῆς ὡς ἐπιστήμης καὶ παραμένει ἕνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς σκοπούς της.

Σύμφωνα μὲ τὴν ὡς τώρα γενικὰ ἀποδεκτὴ ἄποψη, πλαστὰ θεωροῦνται τὰ ἔγγραφα ποὺ ὁ συντάκτης τους ἐπιχειρεῖ νὰ παρουσιάσει τεκμήρια ποὺ δὲν ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα, ποὺ δὲν συμφωνοῦν μὲ τὰ ἱστορικὰ δεδομένα οὔτε μὲ τὰ διπλωματικὰ κριτήρια. Ἡ κατασκευὴ πλαστῶν τεκμηρίων εἶναι φαινόμενο διαχρονικό, ἀπαντᾶ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τὴ σύγχρονη ἐποχὴ καὶ ἀναφέρεται σὲ δημόσιους φορεῖς, ἐκκλησιαστικὰ ἱδρύ-

2. Γιὰ τὸ ὅλο ἱστορικὸ τῆς ἔρευνας περὶ τὴ Διπλωματική, γιὰ τὴ διάκριση τῶν πλαστῶν καὶ τὰ κριτήρια γνησιότητας τῶν ἐγγράφων, βλ. ἀναλυτικὰ Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζαντινὴ Διπλωματική. Α. Αὐτοκρατορικὰ ἔγγραφα, Θεσσαλονίκη [1972²], σ. 57-62 καὶ 261 κέ. (στὸ ἑξῆς: ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζαντινὴ Διπλωματική), ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Πρβλ. D. VON PAPENBROECK, Propylaeum antiquarium circa veri et falsi discrimen in vetustis membranis, στὸν 2ο τόμο τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου τῶν *Acta Sanctorum*, Bruxelles 1675· J. MABILLON, De re diplomatica libri sex, Paris 1681 (Naples 1789³, σὲ δύο τόμους).

ματα καὶ ἰδιῶτες. Στοὺς Μέσους Χρόνους ἡ χάλκευση ἐγγράφων ἦταν ἀρκετὰ διαδεδομένη στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη καὶ στὸ Βυζάντιο, ὅπως καὶ στὶς Βαλκανικὲς χῶρες, ὅπου παρουσιάζει μεγαλύτερη συχνότητα κατὰ τὴν τουρκοκρατία. Τὰ πλαστὰ ἔγγραφα ποὺ χαλκεύτηκαν τὴν ἐποχὴ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας καὶ ὑποτίθεται ὅτι ἐκδόθηκαν κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχή, καλύπτουν σχεδὸν ὅλα τὰ διπλωματικὰ εἴδη: εἶναι αὐτοκρατορικά, κυρίως χρυσόβουλλοι λόγοι, ἔγγραφα δημοσίων λειτουργῶν ἢ ἐκκλησιαστικῶν προσώπων καὶ ἰδιωτικά.

Ἡ κατασκευὴ πλαστῶν ἐγγράφων ἐπιχειρεῖται πάντοτε γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσει συγκεκριμένους στόχους. Ὁ χρόνος τῆς χάλκευσης καὶ οἱ στόχοι μποροῦν νὰ ἐντοπιστοῦν καὶ νὰ προσδιοριστοῦν ἀπὸ τὴν κριτικὴ μελέτη καὶ τὸν διπλωματικὸ καὶ ἱστορικὸ ἔλεγχο τῶν ἴδιων τῶν πλαστῶν ἐγγράφων. Στόχοι τῆς χάλκευσης εἶναι κυρίως ἡ κατοχύρωση παλαιῶν προνομίων ποὺ ἔχουν ἀτονίσει ἢ δὲν ἰσχύουν πιά, ἡ προσθήκη ἀνύπαρκτων προνομίων, φορολογικῶν ἀπαλλαγῶν καὶ χορηγιῶν, ἡ διεκδίκηση ἀμφισβητούμενων ἀγαθῶν, κτημάτων ἢ ἐσόδων καὶ ἡ προσθήκη νέων. Θὰ ἐξετάσουμε ἐπιλεκτικὰ - γιατὶ τὸ σχετικὸ ὑλικὸ εἶναι ἀρκετὰ ἐκτεταμένο - μερικὲς περιπτώσεις πλαστῶν ἐγγράφων, ἀπὸ τὶς πιὸ χαρακτηριστικὲς γιὰ τὴ μέθοδο, τὴν τεχνικὴ καὶ τοὺς σκοπούς, σὲ συνάρτηση πάντα μὲ τὸν χρόνο τῆς χάλκευσής τους, ποὺ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, γιατὶ συχνὰ ἐξηγεῖ καὶ τὴν αἰτία τῆς πλαστογράφησης. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ γνωστὰ πλαστὰ ἔγγραφα ἀναφέρονται συνήθως στὰ μοναστήρια ὀφείλεται στὶς συνθῆκες παράδοσής τους, γιατὶ ὅσα εἶναι γνωστὰ διασώθηκαν κυρίως στὰ ἀρχεῖα τῶν μονῶν. Εἶναι αὐτονόητο, ὅτι χαλκευμένα ἔγγραφα κατασκευάστηκαν καὶ γιὰ ἄλλες ὑποθέσεις καὶ ἀπὸ ἄλλους φορεῖς.

Τὰ πλαστὰ ἔγγραφα δὲν κατασκευάζονται ποτὲ ἀπὸ τὸ μηδέν. Ὁ πλαστογράφος δὲν συντάσσει ποτὲ ἐξ ὁλοκλήρου ἕνα ἔγγραφο. Ἀντίθετα, γιὰ νὰ προσδώσει ἐπίφαση αὐθεντικότητας, ἀντιγράφει μὲ μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἐπιτυχία ἕνα ἢ περισσότερα παλαιότερα γνήσια ἔγγραφα ποὺ τὸ περιεχόμενό τους προσιδιάζει στοὺς σκοπούς του. Ἔτσι, ὁρισμένες φορὲς τὸ πλαστὸ ἔχει τὴ μορφὴ ἀντιγράφου, κεκυρωμένου ἢ φιλολογικοῦ, ἢ πανομοιοτύπου (*copie figurée*). Δὲν πρέπει ὅμως τὸ πλαστὸ νὰ συγχέεται μὲ τὸ γνήσιο ἀντίγραφο, τὸ ὁποῖο, παρὰ τὰ τυχὸν λάθη ἀντιγραφῆς ἢ τὶς παραλείψεις, δὲν ἔχει σκοπὸ ἄλλον, ἄσχετο ἀπὸ τὸ αὐθεντικὸ πρωτότυπό του. Πόσο δύσκολη εἶναι σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις ἡ διάκριση μεταξὺ γνήσιου ἀντιγράφου καὶ πλαστοῦ ἐγγράφου φαίνεται στὴν περίπτωση ἑνὸς φερόμενου ὡς χρυσοβούλλου λόγου ὑπὲρ τῆς μονῆς Χιλανδαρίου, ποὺ ἀποδίδεται στὸν Ἀνδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο καὶ χρονολογεῖται στὸ ἔτος 1318, καὶ ποὺ ἡ διπλωματική του παράδοση ἔχει διχάσει τοὺς εἰδικούς. Μὲ βάση ἐξωτερικὰ στοιχεῖα, τὴ γραφὴ ποὺ δὲν μοιάζει μὲ τὴ φροντισμένη γραφὴ τῆς αὐτοκρα-

τορικῆς γραμματείας ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β΄, τὴ μεγάλη διαφορὰ στὴν ὑπογραφὴ τοῦ αὐτοκράτορα, καθὼς καὶ τὴ δομὴ τοῦ ἐγγράφου, οἱ παλαιότεροι ἐκδότες καὶ μελετητὲς L. Petit, Fr. Dölger καὶ Ἰ. Καραγιαννόπουλος τὸ θεώρησαν πλαστό. Οἱ νέοι ἐκδότες τῶν ἑλληνικῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς Χιλανδαρίου τὸ χαρακτηρίζουν μᾶλλον ὡς πανομοιότυπο τοῦ 14ου αἰώνα («copie figurée plutôt que faux, ou un faux diplomatique»), καὶ τοῦτο γιατὶ δὲν προσθέτει νέα, ἀμάρτυρα στοιχεῖα ἀλλὰ τὸ περιεχόμενό του ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἄλλα ἔγγραφα[3]. Ὡστόσο, τὸ περιεχόμενο τῶν ἐγγράφων ὡς μοναδικὸ τεκμήριο γνησιότητας ἢ πλαστότητας δὲν εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἀποφασιστικό, ὅταν βέβαια δὲν συνηγοροῦν σ' αὐτὸ καὶ ἄλλα στοιχεῖα, ὅπως θὰ διαπιστώσουμε παρακάτω ἀπὸ ἄλλες ἀνάλογες περιπτώσεις. Τὸ ζήτημα αὐτὸ ἀπαιτεῖ περαιτέρω διερεύνηση.

Ποιὰ ὅμως εἶναι τὰ στοιχεῖα, ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικά, ποὺ ἀποδεικνύουν τὴν πλαστότητα ἑνὸς ἐγγράφου; Ἐξωτερικὰ γνωρίσματα εἶναι ἡ *γραφικὴ ὕλη*, ἡ μελάνη καὶ κυρίως τὸ χαρτί (π.χ. ἀπὸ τὰ ὑδατογραφήματα τοῦ χαρτιοῦ, ὅταν ὑπάρχουν, μπορεῖ νὰ διαπιστωθῆ ἂν τὸ ἔγγραφο χρονολογεῖται ἀργότερα ἀπὸ τὴ χαλκευμένη χρονολογία του). Εἶναι ἐπίσης ὁ ἀσυνήθης τρόπος προσάρτησης ἢ ἀποτύπωσης τῆς *σφραγίδας* ἢ ἡ παράτυπη χρήση της (π.χ. προσάρτηση γνήσιας σφραγίδας σὲ πλαστὸ)[4] καὶ βέβαια ἡ *γραφή*, πού, μὲ ὅση ἐπιδεξιότητα καὶ ἂν τὴ μιμηθῆ ὁ πλαστογράφος, θὰ ἔχει τόσο περισσότερες ἐμφανεῖς διαφορές, ὅσο περισσότερο ἀπέχει χρονικὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ὑποτίθεται ὅτι συντάχθηκε τὸ ἔγγραφό του. Ἄλλη ἔνδειξη εἶναι ἡ *δομή*, ἡ κατάστρωση τοῦ ἐγγράφου καὶ ἡ *τίτλωση* (*intitulatio*) καὶ

3. Βλ. *Actes de Chilandar*, L. PETIT - B. KORABLEV (ἐκδ.), *Vizantijskij Vremennik* (*Priloženie I*) 17 (1911), No 35 (ἐπαν. Amsterdam 1975)· FR. DÖLGER, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, München 1948, No 50 (στὸ ἑξῆς: DÖLGER, Schatzkammern)· ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζαντινὴ Διπλωματική, σ. 263 καὶ φωτ. 83. Βλ. τὴ διαφορετικὴ ἄποψη στὰ *Actes de Chilandar I. Des origines à 1319* [Archives de l'Athos XX], MIRJANA ŽIVOJINOVIĆ - VASSILIKI KRAVARI - CHR. GIROS (ἐκδ.), Paris 1998, No 37, σ. 244-246.

4. Πρβλ. τὴν ἀσυνήθιστη περίπτωση χρήσης γνήσιας σφραγίδας σὲ πλαστό: *Actes de Docheiariou* [Archives de l'Athos XIII], N. OIKONOMIDÈS (ἐκδ.), Paris 1984, app. V, σ. 330-333 (στὸ ἑξῆς: *Actes de Docheiariou*): ὅπως ἐπισημαίνει ὁ ἐκδότης (σ. 331 κἑ.), στὸ πλαστὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγου, μὲ χαλκευμένη χρονολογία 1355, ὁ παραχαράκτης προσέδεσε, πολὺ ἐπιδέξια, τὴ χρυσὴ βούλλα μὲ τὴ μήρινθο, ποὺ ἀπέσπασε ἀπὸ τὸ γνήσιο ἔγγραφο τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα ποὺ εἶχε ὡς πρότυπο. Πρβλ. καὶ *Actes de Kastamonitou* [Archives de l'Athos IX], N. OIKONOMIDÈS (ἐκδ.), Paris 1978, No Ιγ, σ. 88 (στὸ ἑξῆς: *Actes de Kastamonitou*), τὶς παρατηρήσεις τοῦ ἐκδότη γιὰ πιθανότατα ἀνάλογη χρήση σφραγίδας σὲ πλαστὸ ἔγγραφο τοῦ Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγου. Βλ. καὶ παρακάτω, σ. 34 καὶ σημ. 19, ἄλλον τρόπο παράτυπης χρήσης σφραγίδας.

ἰδιαίτερα στὰ αὐτοκρατορικὰ χρυσόβουλλα ἡ διάταξη τῆς καταληκτήριας φράσης, ποὺ εἶναι τυπικὴ καὶ συγκεκριμένη. Εἶναι π.χ. γνωστό, ἀφότου ὁ Fr. Dölger τὸ ἐπισήμανε[5], ὅτι στοὺς χρυσόβουλλους λόγους ὑπάρχει στὸ ἐσχατόκολλον ἡ καταληκτήρια φράση *ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπρόβλητον ὑπεσημήνατο κράτος*, ὅπου ἡ λέξη *κράτος* βρίσκεται πάντοτε στὴν ἀρχὴ τοῦ τελευταίου στίχου τοῦ κειμένου, διακριτικὸ γνώρισμα ποὺ στὰ πλαστὰ χρυσόβουλλα δὲν βρίσκεται ποτὲ στὴ σωστὴ θέση. Πολὺ σημαντικὸ στοιχεῖο εἶναι βέβαια ἡ *ὑπογραφή*: γιὰ τὴν ἐσφαλμένη ἢ κακὴ μίμηση τῆς ὑπογραφῆς αὐτοκράτορα, κρατικοῦ ἢ ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ ὑπάρχει συχνὰ ἡ δυνατότητα ἐλέγχου ἀπὸ διασωθέντα γνήσια ἔγγραφα τῶν ἴδιων προσώπων.

Ἔνδειξη πλαστότητας εἶναι ἀκόμη τὰ ὀρθογραφικά, φραστικὰ καὶ συντακτικὰ λάθη, ποὺ δὲν εἶναι βέβαια σπάνια σὲ γνήσια ἔγγραφα δημοσίων λειτουργῶν καὶ ἰδιωτικά, ἀλλὰ εἶναι ὁπωσδήποτε ἀπαράδεκτα σὲ ἔγγραφα τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας, ὅπως συμβαίνει π.χ. μὲ τὸ πλαστὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγου ὑπὲρ τῆς μονῆς Κασταμονίτου, ποὺ φέρει ὡς χρονολογία τὸ ἔτος 6841 (1333)[6], ἀλλὰ χαλκεύτηκε τὸν 15ο αἰώνα. Ἡ περίπτωσή του θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἐκτενέστερα παρακάτω.

Ἄλλο στοιχεῖο εἶναι ἡ λανθασμένη χρήση *ὅρων*, *τίτλων* καὶ *θεσμῶν*, ὅπως καὶ *προσωπογραφικὰ* στοιχεῖα ποὺ δὲν ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα, π.χ. ὀνόματα ἀξιωματούχων ἢ ἐκκλησιαστικῶν προσώπων, ποὺ ἀναφέρονται ὅτι εἶναι παρόντα ἢ ὅτι ἀσκοῦν κάποιο ἀξίωμα ἢ ὅτι ἐνεργοῦν ὁρισμένες πράξεις, ἐνῶ εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸν ὑποτιθέμενο χρόνο τῆς ἔκδοσης ἢ τῶν περιγραφόμενων στὸ πλαστὸ ἔγγραφο ἐνεργειῶν τους εἶχαν ἤδη ἀπὸ καιρὸ πεθάνει. Σχετικὸ παράδειγμα παρέχει πλαστὸ χρυσόβουλλο (σὲ σλαβικὴ γλώσσα) τοῦ σέρβου τσάρου Στέφανου Οὖρος (1355-1371), ποὺ δῆθεν ἐκδόθηκε τὸ 1358, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι κατασκευάστηκε στὰ τέλη τοῦ 15ου αἰώνα ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς τοῦ Χιλανδαρίου καὶ τοῦ Ἁγίου Παύλου, μὲ σκοπὸ νὰ διεκδικήσουν ἀπὸ τὴ Ραγούζα (Dubrovnik) ὑποτιθέμενες παλαιὲς χορηγίες της. Τὰ πλαστὰ στοιχεῖα τοῦ ἐγγράφου εἶναι πολλά: διπλωματικὲς ἰδιαιτερότητες, χρονολογικὲς καὶ ἄλλες ἀνακρίβειες, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες ἐπισημαίνω τὴ μνεία τοῦ Ἀρσενίου ὡς ἡγουμένου τῆς μονῆς Χιλανδαρίου τὸ 1358, ἐνῶ ὁ Ἀρσένιος (ποὺ ὑπῆρξε πράγματι ἡγούμενος μεταξὺ τῶν ἐτῶν

5. Βλ. Fr. Dölger, Byzantinische Diplomatik. Aufsätze zum Urkundenwesen der Byzantiner, Ettal 1956, σ. 189-203, 372 κέ. Πρβλ. Καραγιαννοπουλος, Βυζαντινὴ Διπλωματική, σ. 147, 242, 264, μὲ τὴ βιβλιογραφία.

6. Βλ. *Actes de Kastamonitou*, No Ιβ, σ. 74-84. Βλ. παρακάτω, σ. 33 καὶ σημ. 16.

1336-1345) εἶχε πεθάνει ἤδη τὸ 1348[7]. Ἡ κατασκευὴ αὐτοῦ τοῦ πλαστοῦ ἐγγράφου τὸν 15ο αἰώνα μὲ σκοπὸ νὰ διεκδικήσει χορηγίες ἀπὸ τὴ Ραγούζα, πρέπει νὰ συναφθῆ μὲ τὴν κρισιμότητα τῶν καιρῶν (τέλη 15ου αἰώνα), τὴν ἰσχυρὴ τότε πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ θέση τῆς Ραγούζας καὶ τὴν οἰκονομικὴ δυσπραγία τῶν ἁγιορειτικῶν μονῶν μετὰ τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση. Εἰδικότερα, ἡ μονὴ Χιλανδαρίου, μετὰ τὴν Ἅλωση τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τὴν κατάκτηση τῆς Σερβίας, εἶχε χάσει τὶς παλαιὲς χορηγίες, δωρεὲς καὶ προνόμια καὶ κυρίως τὴν οἰκονομικὴ στήριξη τοῦ Σερβικοῦ κράτους. Ἡ Ραγούζα εἶχε παραδοσιακὰ στενοὺς δεσμοὺς μὲ τὴ Σερβία καὶ εἶχε ἀναπτύξει μεγάλη ἐμπορικὴ δραστηριότητα μέσα στὰ Βαλκάνια. Τὸ χαλκευμένο ἔγγραφο ἀντανακλᾶ τὴν προσπάθεια τῶν σέρβων μοναχῶν τοῦ Χιλανδαρίου νὰ ἀναζητήσουν κάποια σταθερὴ χορηγία ἀπὸ τὴν ὁμοεθνῆ Ραγούζα, ποὺ χάρη στὴ σημαντικὴ οἰκονομική της δύναμη, βασισμένη στὸ ναυτικό της καὶ στὸ ἐμπόριο, εἶχε διατηρήσει τὴν αὐτονομία της, οὐσιαστικὰ δηλαδὴ τὴν ἐλευθερία της, μὲ τὴν καταβολὴ ἑνὸς ἀρκετὰ ὑψηλοῦ ἐτήσιου φόρου στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία[8].

Περίπτωση λανθασμένης χρήσης προσωπικῶν στοιχείων ἀποτελεῖ καὶ τὸ σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ ἄγνωστου κατὰ τὰ ἄλλα Ἰωσὴφ Παγκάλου, ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Πάτμου. Τὸ γράμμα ὑποτίθεται ὅτι χρονολογεῖται στὸ ἔτος 1261 ἀλλὰ ἀναφέρει ὡς «ἐνεργοῦντα» τὸν πανευγενέστατον [Μιχαὴλ] Φωκᾶ (πρόκειται γιὰ τὸν στρατοπεδάρχη τοῦ θέματος Θρακησίων καὶ Φιλαδελφείας), ποὺ εἶχε ἤδη πεθάνει τὸ 1253. Τὸ ἔγγραφο χαλκεύτηκε γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὰ δικαιώματα τῆς μονῆς τῶν Σπονδῶν, ποὺ ἀπὸ τὸ 1258 ἀνῆκε στὴν Πατμιακὴ μονή. Τὸ πλαστὸ τοῦ Παγκάλου σώζεται σὲ δύο «ἀντίτυπα» μὲ κάποιες διαφορὲς ἀνάμεσά τους, ποὺ ἀντιπροσωπεύουν δύο ἀπόπειρες τοῦ παραχαράκτη, ὁ ὁποῖος εἶχε ὡς ὑπόδειγμα τέσσερα γνήσια ἔγγραφα τοῦ

7. *Stari Srpski Arhiv* (= Ἀρχαῖα Σερβικὰ Ἀρχεῖα), τ. Β΄, Laktaši 2003, σ. 99-142 (ἐμπεριστατωμένη ἀνάλυση τοῦ Djordje Bubalo) (εἰκ. 1). Πρόκειται γιὰ σημαντικὴ σειρὰ ποὺ ἐκδίδεται μὲ τὴ συνεργασία τῶν Φιλοσοφικῶν Σχολῶν Βελιγραδίου καὶ Banja Luka καὶ τῶν Ἀρχείων Βελιγραδίου καὶ Valjevo καὶ μὲ συντάκτες διακεκριμένους παλαιογράφους καὶ διπλωματιστὲς ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Rade Mihaljčić. Ἡ σειρὰ περιλαμβάνει τὴ διπλωματικὴ ἔκδοση, μὲ πλούσιο σχολιασμό, ἐγγράφων σέρβων καὶ βοσνίων ἡγεμόνων καὶ τῆς μοναστικῆς κοινότητας Χιλανδαρίου, καθὼς καὶ σχετικὲς μελέτες.

8. Γιὰ τὴν κρίσιμη ἐποχὴ τῶν ὀθωμανικῶν κατακτήσεων καὶ τὴν ἑδραίωση τῆς αὐτονομίας τῆς Ραγούζας, βλ. B. KREKIĆ, Dubrovnik in the 14th and 15th Centuries: a City between East and West, Norman 1972. Πρβλ. P. SUGAR, Southeastern Europe under the Ottoman Rule, 1354-1848, Seattle-London 1977, σ. 168-183. Γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ ἐμπορίου καὶ τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς Ραγούζας, βλ. JORJO TADIĆ, Τὸ λιμάνι τῆς Ραγούζας καὶ ὁ στόλος της στὸ 16ο αἰώνα, στό: *Ἡ οἰκονομικὴ δομὴ τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν στὰ χρόνια τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας (ΙΣΤ-ΙΘ΄ αἰ.)*, Ἀθήνα 1979, σ. 411-417.

ἴδιου ἀρχείου τῶν ἐτῶν 1263-1271. Ἑπομένως, πρέπει νὰ χαλκεύτηκε στὰ τέλη τοῦ 13ου αἰώνα, ἴσως ὅμως καὶ ἀργότερα[9].

Στοιχεῖο ποὺ ἐγείρει ὑποψίες γνησιότητας εἶναι καὶ ἡ ἐσφαλμένη ἀναγραφὴ *νομισματικῶν* δεδομένων. Ἔτσι π.χ. σὲ πλαστὸ πρόσταγμα τοῦ τσάρου τῆς Σερβίας Στέφανου Δουσάν (1331-1355), ποὺ ἀναφέρει ὅτι κατοχυρώνει *πάντα τὰ κτητορικὰ δίκαια* τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου, τὰ ὁποῖα εἶχαν παλαιότερα παραχωρηθῆ ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες καὶ εἶχαν πράγματι ἀναγνωριστῆ ἀπὸ τὸν σέρβο ἡγεμόνα[10], οἱ παραχαράκτες πρόσθεσαν καὶ μιὰ ἐτήσια χορηγία ἀπὸ πεντακόσια *ὑπέρπυρα βενετικά*. Ἂς σημειωθῆ ὅτι ἡ ἐτήσια χορηγία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους πρὸς τὴ μονὴ ἦταν στὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰώνα πεντακόσια ὑπέρπυρα (βυζαντινά)· καὶ εἶναι πιθανὸν ὅταν ὁ Δουσὰν ἀνανέωσε τὰ δικαιώματα τῆς μονῆς, συμπεριέλαβε καὶ αὐτὴν τὴν ἐτήσια χορηγία. Ἀλλὰ θὰ ἦταν δύσκολο νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ χορηγία ἀνερχόταν σὲ 500 χρυσὰ βενετικὰ δουκάτα, γιατὶ αὐτὸ θὰ σήμαινε διπλασιασμὸ τῆς ὡς τότε ἐτήσιας οἰκονομικῆς βοήθειας, ἀφοῦ ἡ ἀξία τοῦ βενετικοῦ δουκάτου τὸν 14ο αἰώνα ἦταν διπλάσια ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ ὑπέρπυρο. Ἑπομένως, ὁ παραχαράκτης ἀναγράφει λανθασμένα ἢ τὸ ποσόν, παρασυρόμενος ἀπὸ τὴν παλαιότερη βυζαντινὴ χορηγία, ἢ τὸ εἶδος τοῦ νομίσματος, παρασυρόμενος ἀπὸ ἄλλες χορηγίες τοῦ ἴδιου τσάρου ποὺ ὁρίζονταν σὲ «βενετικὰ ὑπέρπυρα»[11]. Κατὰ τὸν ἐκδότη τοῦ ἀρχείου J. Lefort, τὸ πλαστὸ ἔγγραφο χρονολογεῖται στὸν 15ο αἰώνα καὶ κατασκευάστηκε ἀπὸ τοὺς Ἐσφιγμενίτες, μὲ βάση ἴσως ἕνα χαμένο σήμερα πρότυπο, στὴν προσ-

---

9. Πρόκειται γιὰ δύο «σιγιλλιώδη γράμματα» τοῦ Λέοντος Ἐσκαμματισμένου τοῦ 1263, τὴν «παράδοση» τοῦ Μιχαὴλ Βασιλικιώτη τοῦ 1271 καὶ τὸ «πατριαρχικὸν ὑπόμνημα» τοῦ Ἀρσενίου Αὐτορειανοῦ: βλ. *Ἔγγραφα Πάτμου*. 2. *Δημοσίων Λειτουργῶν*, ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ (ἐκδ.), Ἀθήνα 1980, σ. 239-246 (εἰκ. 2).

10. Ἡ ἐπικύρωση ἀπὸ τὸν Στέφανο Δουσὰν τῶν προνομίων, ποὺ οἱ ἀθωνικὲς μονὲς καὶ ἄλλες μονάδες εἶχαν ἀποκτήσει ἐπὶ βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἀποτελοῦσε γενικότερη πολιτικὴ τοῦ σέρβου τσάρου, μετὰ τὴν κατάκτηση βυζαντινῶν-ἑλληνικῶν ἐδαφῶν· πρβλ. τὶς μαρτυρημένες ἀνανεώσεις προνομίων ὁρισμένων μονῶν ἀλλὰ καὶ τὸ σχετικὸ ἄρθρο στὸ Ζάκονικ, τὸν Κώδικα τῶν Νόμων τοῦ Στέφανου Δουσάν, ποὺ ἀναφέρεται σὲ προνόμια ἑλληνικῶν πόλεων: ST. NOVAKOVIĆ, Zakonik Cara Dušana, cara Srpskog, 1349 i 1354, Beograd 1898, ἄρ. 124· N. RADOJČIĆ, Zakonik Cara Stefana Dušana, Beograd 1953, ἄρ. 124· DJ. KRSTIĆ, Dushan's Code. The Bistritza Transkript, Beograd 1994, ἄρ. 119. Πρβλ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΤΣΑ ΜΑΝΙΑΤΗ-ΚΟΚΚΙΝΗ, Προνομιακὲς παραχωρήσεις τοῦ σέρβου αὐτοκράτορα Στέφανου Dušan (1344-1355), στό: *Βυζάντιο καὶ Σερβία κατὰ τὸν ΙΔ' αἰώνα* [Διεθνὴ Συμπόσια 3], Ἀθήνα 1996, σ. 299-329, κυρίως σ. 304· ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Τὸ Ζάκονικ τοῦ Στέφανου Δουσάν. Ἔκφραση τῆς κοινωνίας καὶ τῆς οἰκονομίας τῆς Σερβίας τὸν 14ο αἰ., *Βυζαντινὰ* 21 (2000) 287-312, κυρίως σ. 306 καὶ σημ. 57.

11. Βλ. π.χ. *Stari Srpski Arhiv*, τ. Α', Laktaši 2002, σ. 69-78: χρυσόβουλλο τοῦ Στέφανου Δουσὰν τοῦ ἔτους 1348, μὲ τὸ ὁποῖο παρέχει ἐτήσια χορηγία 100 «βενετικῶν ὑπερπύρων» (σ. 73, στ.

πάθεια νὰ διεκδικήσουν μὲ τὸ κύρος τοῦ μεγάλου τσάρου Στέφανου Δουσὰν ἀνάλογη χορηγία ἀπὸ τοὺς τότε σέρβους ἡγεμόνες[12]. Ἂν αὐτὸς ἦταν ὁ στόχος, τότε ἡ χάλκευση θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῆ πρὶν ἀπὸ τὸ 1459, δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ τελευταίου σέρβου ἡγεμόνα, τοῦ δεσπότη τοῦ Σμέντερεβο[13].

Ἀνάλογη λανθασμένη ἀναφορὰ νομισματικῶν δεδομένων ἀνιχνεύεται καὶ σὲ πλαστὸ ἔγγραφο τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Δοχειαρίου. Τὸ ἔγγραφο, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἐκδόθηκε τὸ 1195 ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα χαλκεύτηκε τὸν 17ο αἰώνα, ἀναφέρει «ἄσπρα» -δηλαδὴ τὰ γνωστὰ στὸν παραχαράκτη ἀργυρὰ τουρκικὰ νομίσματα ποὺ ἦταν τότε σὲ χρήση-, ἀντὶ γιὰ τὰ βυζαντινὰ ὑπέρπυρα ποὺ θὰ ἀνέγραφε τὸ γνήσιο πρότυπό του[14].

Ἀπὸ τὰ πιὸ συνηθισμένα καὶ πιὸ αὐταπόδεικτα λάθη εἶναι ἡ ἀσυμφωνία τῶν *χρονολογικῶν δεδομένων*, δηλαδὴ ἡ ἀσυμφωνία μήνα, ἰνδικτιώνας καὶ ἔτους ἀπὸ κτίσεως κόσμου καὶ ἄλλων τυχὸν χρονολογικῶν στοιχείων. Αὐτὸ διαπιστώνεται π.χ. στὴν πλαστὴ διαθήκη κάποιας (ἀνύπαρκτης;) «μοναχῆς Ἀγάθης» ὑπὲρ τῆς μονῆς Ξηροποτάμου μὲ χρονολογία 6950 (1441), ποὺ χαλκεύτηκε τὸν 16ο αἰώνα. Τὸ πλαστὸ ἔγγραφο καταγράφει ὑπερβολικὰ μεγάλες δωρεὲς τῆς δῆθεν διαθέτριας πρὸς τὴ μονή (ὅπως π.χ. ὁλόκληρο τὸ χωριὸ Ἴσβορο -*Γήσβορον* στὸ ἔγγραφο), προφανῶς γιὰ νὰ χρησιμοποιηθῆ ὡς τεκμήριο στὶς διεκδικήσεις τῆς μονῆς κατὰ τὴ γνωστὴ μεγάλη διαμάχη της μὲ τὸν τότε ἐπίσκοπο Ἱερισσοῦ. Ὁ ἢ οἱ πλαστογράφοι εἶχαν ὡς πρότυπο τὴ γνήσια διαθήκη τῆς μοναχῆς Νυμφοδώρας τοῦ ἔτους 6954 (1445) ὑπὲρ τῆς ἴδιας μονῆς, ἀλλὰ ἄλλαξαν τὸ ἔτος ἀπὸ κτίσεως κόσμου σὲ 6950 (1441), χωρὶς νὰ μεταβάλουν τὰ ὑπόλοιπα χρονολογικὰ στοιχεῖα τοῦ προτύπου, τὰ ὁποῖα, ὅπως εἶναι ἀναπόφευκτο, δὲν συμφωνοῦν πιὰ μεταξύ τους: ἔτσι παρέχεται ἰνδικτιὼν 9η ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ 5η, ἔτος κύκλου ἡλίου 5ο ἀντὶ 6ο, ἔτος κύκλου σελήνης 19ο ἀντὶ 15ο κ.ο.κ.[15].

Ἀνάλογη ἀσυμφωνία παρατηρεῖται καὶ στὸ πλαστὸ χρυσόβουλλο τοῦ

---

64) στὸ κελλίον τοῦ Ἁγίου Σάββα στὶς Καρυές. Τὸ ἔγγραφο, σὲ σλαβικὴ γλώσσα, σώζεται σὲ μεταγενέστερα ἀντίγραφα. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἡ ὀνομασία *ὑπέρπυρο* δὲν χρησιμοποιεῖται ὡς εἰδικὸς τεχνικὸς ὅρος τῶν βυζαντινῶν νομισμάτων, ἀλλὰ χαρακτηρίζει γενικὰ τὸ χρυσὸ νόμισμα.

12. *Actes d'Esphigménou* [Archives de l'Athos VI], J. LEFORT (ἐκδ.), Paris 1973, σ. 191-192.
13. Σημειώνουμε ὅτι μετὰ τὴν κατάκτηση τοῦ τελευταίου τμήματος τῆς Σερβίας, τοῦ δεσποτάτου τοῦ Σμέντερεβο, ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς τὸ 1459, ἀκολούθησε ἡ κατάκτηση τῆς Βοσνίας (1463), τῆς Ἑρζεγοβίνης (1482) καὶ τοῦ Μαυροβουνίου (1499). Ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ ἀποκλείσουμε τὴν πιθανότητα οἱ χαλκευτὲς τοῦ πλαστοῦ ἐγγράφου νὰ ἀπέβλεπαν στὴ βοήθεια τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν τῶν χωρῶν.
14. *Actes de Docheiariou*, σ. 321 κέ.
15. *Actes de Xéropotamou* [Archives de l'Athos III], J. BOMPAIRE (ἐκδ.), Paris 1964, No Ιδ, σ. 235-

Ἰωάννη Ε' Παλαιολόγου ὑπὲρ τῆς μονῆς Κασταμονίτου, ποὺ ἤδη ανέφερα, τὸ ὁποῖο δῆθεν χρονολογεῖται στὶς 15 Ἰουνίου 6841 (1333)· καμιὰ ἀπὸ τὶς παρεχόμενες χρονολογικὲς ἐνδείξεις δὲν συμφωνοῦν μεταξύ τους, οὔτε μὲ τὸν βίο καὶ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορα (τὸ 1333 βασίλευε ὁ Ἀνδρόνικος Γ' καὶ ὁ Ἰωάννης ἦταν μόλις ἑνὸς ἔτους). Ὅπως σημειώνει ὁ ἐκδότης τοῦ ἀρχείου Ν. Οἰκονομίδης, ὁ πλαστογράφος εἶχε προφανῶς ὑπ' ὄψη του ἕνα μὴ σωζόμενο ἔγγραφο τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα Ἰωάννη Ε', χρονολογημένο στὶς 15 Ἰουνίου 1363, τὸ ὁποῖο καὶ ἀντιγράφει. Ὁ σκοπὸς τῆς χάλκευσης πιθανότατα πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ στὴ διένεξη τῆς μονῆς Κασταμονίτου μὲ τὴ μονὴ Ξενοφῶντος γιὰ τὰ ὅρια ἑνὸς κτήματος (πρόκειται γιὰ τὸν *Λόγγο*), διένεξη ποὺ ἀνέκυψε τὸν 15ο αἰώνα, ὁπότε καὶ χαλκεύτηκε τὸ πλαστό, τὸ ὁποῖο σώζεται μάλιστα καὶ σὲ μεταγενέστερα ἀντίγραφα ἢ πανομοιότυπα[16]. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι γιὰ τὸν ἴδιο σκοπό, γιὰ νὰ κατοχυρωθοῦν δηλαδὴ τὰ δικαιώματα τῆς μονῆς Κασταμονίτου ἐπὶ τοῦ Λόγγου, κατασκευάστηκε ἐπίσης ἕνα πλαστὸ πατριαρχικὸ σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχη Ἰωσὴφ Β' μὲ ὑποτιθέμενη χρονολογία 1426, τὸ ὁποῖο εἶχε γιὰ πρότυπα δύο αὐθεντικὰ ἔγγραφα, τοῦ ἴδιου τοῦ Ἰωσὴφ Β' τοῦ 1426 καὶ τοῦ Ἱερεμία Β' τοῦ 1579[17]. Ἑπομένως, ἡ χάλκευση αὐτὴ πρέπει νὰ χρονολογηθῆ ὁπωσδήποτε μετὰ τὸ 1579 - ἴσως τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰώνα ἢ τὸν 17ο αἰώνα, ἐποχὴ κρίσιμη γιὰ τὴ μονὴ καὶ γενικὰ γιὰ ὅλο τὸ Ἅγιον Ὄρος.

Ὅταν ὁ πλαστογράφος ἔχει γιὰ πρότυπο ἕνα γνήσιο ἔγγραφο, συνήθως τὸ ἀντιγράφει σχεδὸν κατὰ λέξη, μερικὲς φορὲς παραλλάσσει κάπως τὴ διατύπωση σὲ γενικὰ ἀνώδυνες φράσεις, φροντίζοντας νὰ ἀφαιρέσει ἐκεῖνα τὰ ἀτομικὰ στοιχεῖα τοῦ προτύπου ποὺ δὲν ταιριάζουν στὸν σκοπό του καὶ νὰ τὰ ἀντικαταστήσει μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἐπιδιώκει νὰ ὑποστηρίξει. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ἕνα πλαστὸ ἔγγραφο χαλκευμένο τὸν 16ο αἰώνα, ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Κασταμονίτου, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἐκδίδει ὁ

238 (τὰ σχόλια μὲ τὴ βιβλιογραφία στὴ σ. 236) (στὸ ἑξῆς: *Actes de Xéropotamou*). Πρβλ. σ. 214-218, Νο 30, τὸ γνήσιο ἔγγραφο τῆς μοναχῆς Νυμφοδώρας.

16. *Actes de Kastamonitou*, Νο Ιβ, σ. 74-84, πίν. XIII, XIV. Γιὰ τὰ παραδιδόμενα χρονολογικὰ στοιχεῖα στὸ «πρωτότυπο» πλαστὸ καὶ στὰ ἀντίγραφά του καὶ γιὰ τὸν σχετικὸ προβληματισμό, βλ. σ. 75-76. Στὴ σ. 76 ἡ προτεινόμενη ὑπόθεση τοῦ ἐκδότη σχετικὰ μὲ τὸ γνήσιο πρότυπο τοῦ Ἰωάννη Ε' τοῦ ἔτους 1363. Γιὰ τὴ διένεξη ποὺ ξέσπασε ἀνάμεσα στὶς δύο μονὲς μᾶς πληροφορεῖ ὀθωμανικὸ ἔγγραφο τοῦ 1455: βλ. ELISABETH ZACHARIADOU, Ottoman Documents from the Archives of Dionysiou (Mount Athos) 1495-1520, *Südost-Forschungen* 30 (1971) 1-36, ἐδῶ σ. 22. Πρβλ. *Actes de Xénophon* [Archives de l'Athos XV], DENISE PAPACHRYSANTHOU (ἐκδ.), Paris 1986, σ. 41.

17. *Actes de Kastamonitou*, Νο Ιδ, σ. 94-96. Πρβλ. σ. 56-59, Νο 6, τὸ γνήσιο ἔγγραφο τοῦ Ἰωσὴφ Β' καὶ σ. 93-94, τμῆμα τοῦ ἐγγράφου τοῦ Ἱερεμία Β' (βλ. παρακάτω, σ. 35 καὶ σημ. 22).

Πρῶτος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἰσαὰκ τὸν Ἰούλιο τοῦ 6841 (1333), γιὰ νὰ διευθετήσει ὑπὲρ τῆς μονῆς Κασταμονίτου τὴ διαφορά της μὲ τὴ μονὴ Δοχειαρίου γιὰ ἕνα *κελλίον* (τὸ *Καλλιγράφου*), ποὺ βρισκόταν ἀνάμεσα στὶς δύο μονές. Ἡ διένεξη ξέσπασε τὸν 16ο αἰώνα, ὁπότε καὶ κατασκευάστηκε τὸ πλαστό. Ὁ πλαστογράφος ἀντιγράφει ἀρκετὰ ἀδέξια καὶ μὲ κάποιες φραστικὲς παραλλαγὲς ἕνα γνήσιο ἔγγραφο τοῦ Πρώτου Ἰσαὰκ[18] τοῦ ἔτους 1333, ποὺ ἀφορᾶ ὅμως διένεξη τῆς μονῆς Κασταμονίτου μὲ τὴ μονὴ Ζωγράφου. Ἔτσι, ὅσα στοιχεῖα συνδέονταν μὲ τὴ μονὴ Ζωγράφου ἀφαιρέθηκαν καὶ ἀντικαταστάθηκαν μὲ τὰ σχετικὰ τῆς μονῆς Δοχειαρίου. Καθὼς ὅμως ὡς τεκμήρια αὐθεντικότητας θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν στὸ τέλος οἱ ὑπογραφὲς τοῦ Πρώτου καὶ μαρτύρων, κόπηκε δῆθεν τυχαῖα τὸ ἀντίστοιχο κάτω τμῆμα ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἔφερε τὶς ὑπογραφές. Παράλληλα, ἀποτέθηκε ἡ κέρινη σφραγίδα τῆς μονῆς Κασταμονίτου στὴν ἀρχὴ τοῦ ἐγγράφου, θέση ἀσυνήθιστη γιὰ ἔγγραφα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ποὺ ὅμως ἀπαντᾶ κατὰ τὴν τουρκοκρατία. Ὡστόσο, ἡ σφραγίδα τῆς ἴδιας τῆς ἐνδιαφερόμενης μονῆς δὲν μποροῦσε βέβαια νὰ ἀποτελέσει τεκμήριο αὐθεντικότητας καὶ πάντως δὲν ἀνῆκε στὸν ὑποτιθέμενο ἐκδότη τοῦ ἐγγράφου, τὸν Πρῶτο τοῦ Ἁγίου Ὄρους· ἔτσι ὁ πλαστογράφος, ἀφοῦ σφράγισε τὸ χαλκευμένο ἔγγραφο, ἀφαίρεσε τὸ ἄνω τμῆμα τῆς σφραγίδας μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς μονῆς Κασταμονίτου, γιὰ νὰ δώσει τὴν ἐντύπωση ὅτι πρόκειται γιὰ σφραγίδα τοῦ Πρωτάτου[19].

Ἄλλες φορὲς ἡ κατασκευὴ τοῦ πλαστοῦ γίνεται μὲ τὴ σύνθεση δύο ἢ περισσότερων ἐγγράφων. Αὐτὴ εἶναι π.χ. ἡ περίπτωση τοῦ πλαστοῦ χρυσοβούλλου τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ ὑπὲρ τῆς μονῆς Πάτμου, ποὺ φέρει ὡς χρονολογία τὸ ἔτος 6595 (1086), ὅταν δηλαδὴ ἡ μονὴ δὲν εἶχε ἀκόμη ἱδρυθῆ, καὶ περιλαμβάνει προνόμια πολὺ μεταγενέστερα ἢ καὶ τελείως ἀμάρτυρα. Τὸ ἔγγραφο πρέπει νὰ χαλκεύτηκε μετὰ τὴν Ἅλωση, στὴν προσπάθεια νὰ κατοχυρώσει κτήσεις καὶ προνόμια ποὺ ἀπέκτησε ἡ μονὴ στὴ διάρκεια αἰώνων[20].

Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις ἡ κατασκευὴ τοῦ πλαστοῦ ἐγγράφου μποροῦσε νὰ γίνει σταδιακά, κυρίως ὅταν τὸ πρότυπο δὲν ὑπῆρχε ἢ ἦταν πολὺ κατεστραμμένο. Αὐτὴ εἶναι ἡ περίπτωση πλαστοῦ ἐγγράφου τοῦ ἡγου-

---

18. Γιὰ τὸν Πρῶτο Ἰσαάκ, σημαντικὴ μορφὴ τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 14ου αἰώνα, βλ. ΔΙΟΝΥΣΙΑ ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, Ὁ Ἀθωνικὸς Μοναχισμός. Ἀρχὲς καὶ ὀργάνωση, Ἀθήνα 1992, σ. 361-366.
19. *Actes de Kastamonitou*, No Ια, σ. 71-74, τὸ πλαστό, βλ. καὶ σ. 45-52, No 4, τὸ γνήσιο πρότυπο τοῦ Πρώτου Ἰσαάκ.
20. *Ἔγγραφα Πάτμου*. 1. *Αὐτοκρατορικά*, ΕΡΑ ΒΡΑΝΟΥΣΗ (ἐκδ.), Ἀθήνα 1980, σ. 153-165. Ἀνάλογες περιπτώσεις χρήσης περισσότερων προτύπων βλ. παραπάνω, σ. 33 καὶ σημ. 17 καὶ σ. 31 καὶ σημ. 9: τὸ πλαστὸ πατριαρχικὸ σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ Ἰωσὴφ Β΄ μὲ χρονολογία 1426 καὶ τὸ πλαστὸ σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ Ἰωσὴφ Παγκάλου τοῦ 1261.

μένου τῆς μονῆς Δοχειαρίου Ματθαίου, ποὺ φέρει χρονολογία 1195, ἀλλὰ κατασκευάστηκε τὸν 17ο αἰώνα. Γιὰ τὴν κατασκευή του ἀρχικὰ συντάχθηκε ἕνα πρόχειρο κείμενο, ποὺ χρησίμευσε ὡς βάση γιὰ τὶς ἑπόμενες ἀπόπειρες· ἀκολούθησε μιὰ πρώτη σύνταξη σὲ περγαμηνὴ μὲ ἀρκετὲς παραλείψεις, ποὺ ἀργότερα ἀντιγράφηκε, μὲ κάποιες προσθῆκες, σὲ χαρτί. Ἀλλὰ καθὼς αὐτὴ ἡ σύνταξη δὲν κρίθηκε ἱκανοποιητική, ἔγινε νέα ποὺ καταγράφηκε στὸ verso τῆς πρώτης[21]. Ἡ ὅλη διαδικασία εἶναι ἐνδεικτικὴ τῶν δυσκολιῶν ποὺ (ἀπὸ ἄγνοια, ἀδεξιότητα ἢ ἔλλειψη κατάλληλων προτύπων;) ἀντιμετώπιζαν κάποτε οἱ ἐνδιαφερόμενοι, ὥστε νὰ κατασκευάσουν μὲ ἐπίφαση γνησιότητας ἕνα πλαστὸ ἔγγραφο ποὺ νὰ ἀνταποκρίνεται στοὺς στόχους τους.

Χαρακτηριστικὴ περίπτωση τῶν μεθόδων ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ παραχαράκτες γιὰ νὰ προσδώσουν ἐγκυρότητα στὰ χαλκευμένα τεκμήριά τους ἀποτελεῖ πλαστὸ χρυσόβουλλο τοῦ Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγου, μὲ χρονολογία 1407, ποὺ χαλκεύτηκε ἀπὸ τοὺς Κασταμονίτες μοναχοὺς γιὰ νὰ διεκδικήσουν ἀπὸ τὴ μονὴ Δοχειαρίου ἕνα μονύδριον (τοῦ *Σκαμανδρινοῦ*), ὅταν τὸ 1571/1572 ξέσπασε ἡ διένεξη ἀνάμεσα στὶς δύο μονὲς γιὰ ἀμφισβητούμενες μεταξύ τους κτήσεις. Τὸ πλαστὸ ἔγγραφο, ποὺ κατασκευάστηκε ἀμέσως μόλις ξέσπασε ἡ διένεξη καὶ σώζεται σὲ πολλὰ ἀντίγραφα, περιέχεται αὐτούσιο σὲ γνήσιο *γράμμα* τοῦ πατριάρχη Ἱερεμίου Β΄ τοῦ ἔτους 1579. Προφανῶς ὁ πατριάρχης, ἀποδεχόμενος σχετικὸ αἴτημα τῶν μοναχῶν, ἐξέδωσε αὐτὸ τὸ *γράμμα*, στὸ ὁποῖο συμπεριέλαβε αὐτούσιο τὸ πλαστό, ποὺ τοῦ παρουσίασαν οἱ μοναχοὶ καὶ ποὺ ἀναμφίβολα τὸ ἐξέλαβε, μὲ καλὴ πίστη, ὡς αὐθεντικό. Δύο καὶ πλέον αἰῶνες ἀργότερα, πανομοιότυπο ἀντίγραφο (*ἴσον ἀπαράλλακτον*) τοῦ πατριαρχικοῦ ἐγγράφου τοῦ Ἱερεμίου, κυρωμένο ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Κοινότητα τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ὑποβλήθηκε πρὸς ἐπικύρωση στὸν πατριάρχη Καλλίνικο Δ΄ (1801-1806, 1808-1809), ὁ ὁποῖος ἀγνοώντας τὴν προϊστορία καὶ τὰ διπλωματικὰ κριτήρια τὸ ἐπικύρωσε καὶ αὐτὸς μὲ καλὴ πίστη. Γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ μάλιστα ὁ Καλλίνικος ἐξέδωσε τὸν Ἰανουάριο 1803 σιγίλλιο, στὸ ὁποῖο, ἀφοῦ σημειώσει ὅτι οἱ Κασταμονίτες τοῦ παρουσίασαν τὸ ἐπικυρωμένο ἀπὸ τὴν Κοινότητα ἀντίγραφο τοῦ γράμματος τοῦ Ἱερεμίου, ἐπισημαίνει ὅτι τὸ σιγίλλιό του ἔχει σκοπὸ νὰ ἐπιβεβαιώσει τὸ χρυσόβουλλο τοῦ Μανουήλ, τὸ ὁποῖο καὶ ἀναπαράγει αὐτούσιο[22]. Ἡ ὅλη διαδικασία κύρωσης τοῦ πλαστοῦ ἀπὸ τὴν ἀνώτατη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ποὺ ἔγινε σὲ δύο φάσεις, τὸ 1579 καὶ τὸ 1803, εἶναι ἰδιαίτερα διαφωτι-

21. Βλ. *Actes de Docheiariou*, app. III, σ. 321-324 καὶ κυρίως σ. 322 κέ. τὴν ἀνάλυση τοῦ ἐκδότη γιὰ τὴν ὅλη διαδικασία σύνταξης.

22. *Actes de Kastamonitou*, No Ιγ, σ. 85-94, μὲ πλούσιο σχολιασμὸ καὶ διπλωματικὲς παρατηρήσεις. Πρβλ. DÖLGER, Schatzkammern, No 52.

στική γιὰ τοὺς τρόπους ποὺ ἐπινοοῦσαν οἱ ἐνδιαφερόμενοι γιὰ νὰ κυρώσουν τὰ πλαστὰ ἔγγραφά τους.

Ἀπὸ τὶς πιὸ ἐντυπωσιακὲς περιπτώσεις πλαστοῦ ἐγγράφου, ποὺ παρέχει πολλὰ στοιχεῖα γιὰ τοὺς σκοπούς, τὴ μέθοδο καὶ τὸν χρόνο τῆς χάλκευσης, εἶναι τὸ πλαστὸ χρυσόβουλλο τοῦ Θεοδοσίου Β΄ ὑπὲρ τῆς μονῆς Ξηροποτάμου, ποὺ δῆθεν χρονολογεῖται τὸν Ἰούνιο τοῦ ἔτους 5935 (427) καὶ ἀναφέρεται στὶς δωρεὲς πρὸς τὴ μονὴ πολύτιμων ἱερῶν ἀντικειμένων, καὶ κυρίως τμήματος τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καὶ τῶν λειψάνων τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων. Τὸ ἔγγραφο αὐτό, ποὺ ὁ Fr. Dölger χαρακτηρίζει ὡς ἐντυπωσιακὸ παράδειγμα ἀπολύτως ἀδέξιας χάλκευσης (*grotesk falschung*)[23], περιέχει πλῆθος ἀναχρονισμῶν καὶ ὄχι μόνον βέβαια τὴν ἀπολύτως ἀνιστόρητη ἀναφορὰ τοῦ Θεοδοσίου Β΄. Περιορίζομαι νὰ σημειώσω, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι ὁ κλασικὸς τύπος τοῦ χρυσοβούλλου τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ τὸ ἔγγραφο ἐμφανίζεται τὸ νωρίτερο στὰ τέλη τοῦ 10ου αἰώνα, ὅτι μονὲς στὸν Ἄθω δὲν ὑπῆρχαν πρὶν ἀπὸ τὸν 9ο αἰώνα καὶ ὅτι ἡ ἀφιέρωση τῆς μονῆς Ξηροποτάμου στοὺς Τεσσαράκοντα Μάρτυρες χρονολογεῖται στὸν 13ο αἰώνα. Τὸ πλαστὸ ἔγγραφο πρέπει νὰ κατασκευάστηκε κατὰ τοὺς μελετητὲς στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα, καὶ κατὰ τὸν Fr. Dölger συγκεκριμένα γύρω στὰ 1736-1744, ἀλλὰ τὸ χαλκευμένο «πρωτότυπο» δὲν σώζεται. Σήμερα εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἕνα ἀντίγραφό του, ποὺ χαρακτηρίζεται ὡς *ἴσον ἀπαράλλακτον* καὶ ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Ἀδριανουπόλεως Νικηφόρο (1774 - ἀρχὴ 1780), ὁ ὁποῖος, ἀγνοώντας βέβαια τὰ κριτήρια γνησιότητας, τὸ θεώρησε πιστὸ ἀντίγραφο γνήσιου ἐγγράφου καὶ τὸ ἐπικύρωσε μὲ καλὴ πίστη[24]. Ἀλλὰ ἡ ἱστορία του δὲν σταματᾶ ἐδῶ. Αὐτὸ τὸ πλαστὸ ἔγγραφο φαίνεται ὅτι εἶχε ὡς πρότυπο ἕνα ἄλλο πλαστὸ μὲ τὴν ἴδια ὑπόθεση καὶ τὸν ἴδιο στόχο, ποὺ ἀποδίδεται στὸν Ρωμανὸ Α΄ Λακαπηνὸ καὶ φέρει ὡς χρονολογία τὸν Φεβρουάριο 6432 (924), μὲ πλῆθος καὶ αὐτὸ ἀναχρονισμῶν καὶ ἀνακριβειῶν: ἐκτὸς ἀπὸ ὅσα ἀναφέραμε γιὰ τὸ πλαστὸ τοῦ Θεοδοσίου, προσθέτουμε μεταξὺ ἄλλων ὅτι στὴν ἀρχὴ φέρει τίτλωση (*intitulatio*), ποὺ ὡς γνωστὸν ἐμφανίζεται στὰ ἔγγραφα τὸ νωρίτερο τὸν 11ο αἰώνα καὶ πάντως θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγράφονται σ' αὐτὴν οἱ συμβασιλεῖς τοῦ Ρωμανοῦ, καὶ ἀκόμη ὅτι ὁ ἀναφερόμενος πατριάρχης Θεοφύλακτος δὲν πατριάρχευε τὸ 924, ἀλλὰ λίγο ἀργότερα, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 933-956. Ὁ πλαστογράφος ἀντιγρά-

23. DÖLGER, Schatzkammern, No 47, σ. 132-133.

24. *Actes de Xéropotamou*, No Ια, σ. 221-223. Πρβλ. καὶ παραπάνω, σ. 35 καὶ σημ. 22, τὴν ἀνάλογη περίπτωση ἐπικύρωσης ἀντιγράφου τοῦ πλαστοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐγγράφου ἀπὸ τὸν πατριάρχη Καλλίνικο Δ΄.

φει συστηματικὰ τὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἰωάννη Ζ' Παλαιολόγου τοῦ ἔτους 1407[25], ἀλλὰ γνωρίζει ἀρκετὰ γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Λακαπηνοῦ καὶ πάντως πρέπει νὰ ἦταν ἕνας ἐπιδέξιος καὶ μορφωμένος μοναχός. Τὸ πλαστὸ ἔγγραφο σώζεται σὲ ἀντίγραφα μὲ κάποιες παραλλαγὲς καὶ μεταφράστηκε σὲ πέντε γλῶσσες: βλαχικά (ἤδη τὸ 1759), ἰταλικά, ρωσικά, λατινικά, γαλλικά[26].

Ἡ χάλκευση τῶν δύο αὐτῶν πλαστῶν ἐγγράφων, ποὺ ἀποδίδονται στὸν Θεοδόσιο Β' καὶ στὸν Ρωμανὸ Α', ἔγινε γιὰ νὰ ὑπερτονίσει τὴν ἀρχαιότητα τῆς μονῆς, σὲ συνάρτηση μὲ τὴν πολύτιμη κατοχὴ τμήματος τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, καὶ πρέπει νὰ συνδεθῆ μὲ τὴν κρίσιμη κατάσταση τῆς μονῆς κατὰ τὸν 18ο αἰώνα: ἡ μονὴ Ξηροποτάμου βρισκόταν τότε σὲ μεγάλη ἔνδεια, εἶχε ἐλάχιστους μοναχοὺς καὶ μόνον χάρη στὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴ γενναιοδωρία τῶν μολδαβῶν καὶ βλάχων ἡγεμόνων ἀπέφυγε τὴ διάλυση. Ἀκριβῶς γιὰ νὰ ζητήσει τὴ συνδρομὴ τῶν εὐλαβῶν χριστιανῶν, ὁ γνωστὸς Καισάριος Δαπόντες, ὅπως καὶ ὁ τότε προηγούμενος τῆς μονῆς Μακάριος, περιόδευσαν στὶς Ρουμανικὲς χῶρες καὶ ταξίδευσαν στὴν Κωνσταντινούπολη φέροντας καὶ τὸν Τίμιο Σταυρὸ καὶ μαζὶ διάφορα ἔγγραφα ποὺ χαλκεύτηκαν τότε (προφανῶς ἡ μετάφραση στὰ βλαχικὰ τοῦ πλαστοῦ ἐγγράφου ἔγινε γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς περιοδείας στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες). Οἱ δωρεὲς ποὺ συγκεντρώθηκαν ἀπὸ αὐτὴν τὴ *ζητεία* ἐπέτρεψαν νὰ ἐπισκευαστῆ καὶ νὰ ἀναπτυχθῆ τὸ μοναστήρι[27]. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἔρευνά μας, σώζονται ἔγγραφα τῆς μονῆς αὐτῆς τῆς ἐποχῆς (1761 κέ.), ποὺ μαρτυροῦν γιὰ τὴν περιοδεία τοῦ Δαπόντε μὲ τὸν Τίμιο Σταυρὸ καὶ γιὰ τὴ συγκέντρωση σημαντικῶν ποσῶν[28]. Ἑπομένως, τὰ δύο αὐτὰ ἀναμφισβήτητα πλαστὰ ἔγγραφα δὲν ἔγιναν γιὰ νὰ προσθέσουν ἀνύπαρκτα προνόμια ἢ νὰ διεκδικήσουν ἀμφισβητούμενα ἀγαθά, ἀλλὰ γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν καὶ νὰ ἐνισχύσουν - μὲ ἀδέξια βέβαια ὑπερβολὴ καὶ μὲ πλαστὰ τεκμήρια - τὴν ὑποτιθέμενη ἀρχαιότητα τῆς μονῆς καὶ κυρίως τὴ γνησιότητα τῶν ἱερῶν λειψάνων, τὰ ὁποῖα πράγματι κατεῖχε. Αὐτὰ τὰ ἔγγραφα, ὅπως καὶ τὸ ἀποδιδόμενο στὸν Ἀνδρό-

25. *Actes de Xéropotamou*, σ. 225· πρβλ. σ. 201 κέ., Νο 28, τὸ γνήσιο χρυσόβουλλο τοῦ Ἰωάννη Ζ', ποὺ εἶχε ὡς πρότυπο ὁ πλαστογράφος.

26. *Actes de Xéropotamou*, Νο Ιβ, σ. 224-229, τὸ πλαστὸ τοῦ Ρωμανοῦ Λακαπηνοῦ. Πρβλ. DÖLGER, Schatzkammern, No 47, σ. 133.

27. *Actes de Xéropotamou*, σ. 15. Γιὰ τὴ «ζητεία», ποὺ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας εἶχε ἀναχθῆ σὲ θεσμό, βλ. ἐνδεικτικὰ MARIE NYSTAZOΠOULOU-PÉLÉKIDOU, Actes des princes Phanariotes en faveur du couvent de Patmos, στό: *Symposium "L'Époque Phanariote"*, Thessaloniki 1974, σ. 419-437 καὶ κυρίως σ. 427-428.

28. Π. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, Ἀρχεῖο τῆς Ἱ. Μ. Ξηροποτάμου, Ἐπιτομὲς μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων [Ἀθωνικὰ Σύμμεικτα 3], Ἀθήνα 1993, ἀρ. 121-124, 128, 130-132 κ.ἄ.

νικο Β΄ πλαστὸ (ἢ πανομοιότυπο;) τῆς μονῆς Χιλανδαρίου[29], ποὺ δὲν περιέχει προσθήκη νέων ἀγαθῶν, θὰ πρέπει ἴσως νὰ μᾶς ὁδηγήσουν σὲ μιὰ ἐπανεξέταση τοῦ ὁρισμοῦ τῶν πλαστῶν ἐγγράφων σὲ συνάφεια μὲ τὸ περιεχόμενό τους.

Κλείνω αὐτὴν τὴ σύντομη ἐπισκόπηση μὲ μιὰ τελείως ἰδιότυπη περίπτωση ἐπίσημης χάλκευσης ἐγγράφου τοῦ 16ου αἰώνα, κάτω ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες συνθῆκες. Στὴν ἀρχὴ τῆς πατριαρχίας τοῦ Ἰωάσαφ Β΄ (1554-1565), ὁ τσάρος τῆς Ρωσίας Ἰβὰν Δ΄ ὁ Τρομερὸς (1547-1584) ὑπέβαλε τὸ αἴτημα νὰ ἀναγνωριστῆ ὡς βασιλεὺς ἀπὸ τὴν ἀνώτατη ἀρχὴ τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, καὶ συνόδευε τὸ αἴτημά του μὲ δῶρα καὶ χρηματικὰ ποσά. Ὁ πατριάρχης, γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει τὴν πολιτικὴ φιλοδοξία τοῦ ρώσου ἡγεμόνα, ἔστειλε τὸ 1560 μὲ τὸν ἔμπιστό του μητροπολίτη Εὐρίπου ἕνα «εὐεργετικὸν γράμμα», στὸ ὁποῖο τὸν χαρακτηρίζει *βασιλέα νόμιμον καὶ εὐσεβέστατον, ἐστεμμένον καὶ παρ' ἡμῶν νομίμως ἅμα καὶ ἐκκλησιαστικῶς*. Τὸ γράμμα φέρει τὴν ὑπογραφὴ τοῦ πατριάρχη καὶ τριάντα ἕξι ἀρχιερέων. Ὅπως ὅμως ἔχει ἀποδειχθῆ, ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, μόνον ἡ ὑπογραφὴ τοῦ πατριάρχη καὶ τοῦ μητροπολίτη Εὐρίπου Ἰωάσαφ εἶναι γνήσιες, οἱ ὑπόλοιπες τριάντα πέντε εἶναι πλαστές. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ ἕνα αὐθεντικὸ ἔγγραφο τοῦ πατριάρχη, ποὺ ὅμως φέρει πλαστογραφημένες τὶς ὑπογραφὲς τῶν ἀρχιερέων. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ μελετητὴς τοῦ ἐγγράφου Δ. Ἀποστολόπουλος, ὁ πατριάρχης θέλησε, ἀπὸ πολιτικὴ σκοπιμότητα (φοβούμενος προφανῶς τὶς δυσμενεῖς γιὰ τὸ Πατριαρχεῖο ἀντιδράσεις τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἀπὸ τὴν τυχὸν διαρροὴ τοῦ ζητήματος), ἀλλὰ καὶ γιὰ λόγους οἰκονομικούς, νὰ χειριστῆ καὶ νὰ διεκπεραιώσει σχεδὸν μόνος τὸ αἴτημα τοῦ τσάρου, χωρὶς νὰ τὸ γνωστοποιήσει στοὺς ἱεράρχες. Καθὼς ὅμως τὸ ἔγγραφο ἔπρεπε νὰ ἔχει τὸ κύρος συνοδικοῦ γράμματος κατέφυγε σὲ ἕνα «διπλωματικὸ τέχνασμα»[30].

Τελειώνοντας θὰ ἤθελα νὰ τονίσω ὅτι τὰ περισσότερα πλαστὰ ἔγγραφα,

29. Βλ. παραπάνω, σ. 28 καὶ σημ. 3.

30. Γιὰ τὴν περίπτωση αὐτοῦ τοῦ «ἐπίσημου» πλαστοῦ καὶ τῶν συνθηκῶν ποὺ ὁδήγησαν τὸν πατριάρχη σ' αὐτὴν τὴν πράξη βλ. ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ - Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀφιερώματα καὶ δωρεὲς τὸν 16ο αἰώνα στὴ Μ. Ἐκκλησία. Θεσμικὲς ὄψεις τῆς εὐσέβειας, Ἀθήνα 2002, σ. 72 κέ., ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Γιὰ τὸ ἰδεολογικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο ἐκκολάφθηκε ἡ ἀπόφαση γιὰ μιὰ τέτοια πράξη βλ. τὴν ἀνακοίνωση τοῦ Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, Les dilemmes d'un héritier face aux ambitions d'un autre (XVIe siècle), στό: *Dopo le due cadute di Constantinopoli (1204, 1453). Eredi ideologici di Bizancio*, Διεθνὲς Συνέδριο, Βενετία 4-5 Δεκεμβρίου 2006, ὑπὸ ἐκτύπωση στὰ Πρακτικά. Εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφο Δημήτρη Ἀποστολόπουλο ποὺ μοῦ παραχώρησε τὰ σχετικὰ στοιχεῖα.

ποὺ ἡ χαλκευμένη χρονολογία τους ἀνάγεται στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, κατασκευάστηκαν κατὰ τὴν τουρκοκρατία, σὲ ταραγμένες καὶ κρίσιμες ἐποχές. Γιατὶ μετὰ τὴν Ἅλωση εἶχαν ἀνατραπῆ ὅλες οἱ σταθερὲς ποὺ ἐξασφάλιζαν τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἄλλων ἱδρυμάτων· οἱ πολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς συνθῆκες εἶχαν ἀλλάξει, ὅπως καὶ τὰ διοικητικὰ πλαίσια καὶ οἱ κρατικὲς δομές· οἱ ἐκκλησίες καὶ οἱ μονὲς εἶχαν στερηθῆ ἀπὸ τὶς χορηγίες καὶ τὰ προνόμια, ἐνῶ ἡ δική τους οἰκονομικὴ δραστηριότητα εἶχε περιοριστῆ σημαντικά. Ἡ κατάσταση γινόταν κρισιμότερη ἀπὸ τὶς κατὰ καιροὺς ἐπεμβάσεις τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν, τὴ βαριὰ φορολογία καὶ τὶς δημεύσεις, ὅπως συνέβη τὸ 1568, ὅταν δημεύτηκαν ἀπὸ τὸ Ὀθωμανικὸ κράτος ὅλα τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα *οὐ μόνον τοῦ ἁγίου ὄρους ἀλλὰ καὶ παντὸς τοῦ κόσμου, ὅσα εἰσὶν ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ* [τοῦ σουλτάνου][31]. Σὲ αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ σοβαρὲς ἐπιπτώσεις ἀπὸ τὶς τουρκοβενετικὲς συγκρούσεις στὸ Ἀνατολικὸ Αἰγαῖο[32] καὶ ἀπὸ τὶς ἐξεγέρσεις τῶν ὑποδούλων. Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς δυσμενεῖς συνθῆκες οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἀναζητοῦσαν τρόπους γιὰ τὴν ἐξεύρεση πόρων καὶ τὴ διεκδίκηση ἀμφισβητούμενων ἀγαθῶν, ἢ γιὰ ἄλλους λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητας, καὶ μὴ διαθέτοντας τὰ σχετικὰ τεκμήρια κατέφευγαν στὴ χάλκευση πλαστῶν, καθὼς μάλιστα τότε δὲν ὑπῆρχε δυνατότητα ἐλέγχου καὶ ἐξακρίβωσης τῆς γνησιότητας ἀπὸ τὶς ἁρμόδιες ἀρχές. Θὰ ἦταν ἑπομένως πολὺ διαφωτιστικὴ ἡ ἐξέταση συνολικὰ καὶ συγκριτικὰ τοῦ χρόνου τῆς χάλκευσης ὅλων τῶν πλαστῶν ἐγγράφων, καὶ ὄχι μόνον τῶν μοναστηριακῶν, σὲ συνάρτηση μὲ τὶς ἑκάστοτε ἱστορικὲς συνθῆκες, τοπικὲς ἢ γενικές.

Πρέπει πάντως νὰ σημειωθῆ ὅτι τὰ πλαστὰ ἔγγραφα δὲν χάνουν τὴν ἀξία τους ὡς ἱστορικὲς πηγές, γιατὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ χαλκευμένο περιεχόμενό τους συχνὰ παρέχουν ἄλλες χρήσιμες πληροφορίες: μποροῦν π.χ. νὰ συμβάλουν στὴ συμπλήρωση ἢ τὴν ταύτιση ἐνδεχομένως χαμένων ἢ κακῶς παραδιδόμενων γνήσιων ἐγγράφων, ἢ ἀκόμη στὴ γνώση μας γιὰ τὴ διοίκηση καὶ τὴν οἰκονομία συγκεκριμένης ἐποχῆς, καὶ παράλληλα παρέχουν στοιχεῖα γιὰ

31. Γιὰ τὸ θέμα βλ. A. Fotić, The Official Explanations for the Confiscation and Sale of Monasteries (Churches) and their Estates at the Time of Selim II, *Turcica* 26 (1994) 33-54· J. Alexander, The Lord Giveth and the Lord Taketh Away: Athos and the Confiscation Affair of 1568-1569, στό: *Ὁ Ἄθως στοὺς 14ο-16ο αἰῶνες* [Ἀθωνικὰ Σύμμεικτα 4], Ἀθήνα 1997, σ. 149-198· A. Fotić, Sveta Gora i Hilandar u Osmanskom Carstvu, XV-XVII vek, Beograd 2000, σ. 49-52. Γιὰ τὸ σχετικὸ χωρίο βλ. Χρ. Κτενας, Σιγιλλιώδη καὶ ἄλλα ἔγγραφα τῆς ἱερᾶς μονῆς Δοχειαρίου, *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 5 (1928) 100-130, ἐδῶ σ. 109.

32. Πρβλ. Marie Nystazopoulou-Pélékidou, Routes de la quête dans le Sud-Est Européen à l'époque de la domination ottomane (16e-19e siècles), *Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen, Bulletin* 28-29 (1998-1999), κυρίως σ. 92 καὶ σημ. 25, σ. 96 καὶ σημ. 47.

τὶς συνθῆκες καὶ τὰ αἴτια ποὺ ὁδήγησαν στὴ χάλκευσή τους. Τὰ πλαστὰ ἔγγραφα εἶναι πλαστὰ διπλώματα, ἀλλὰ παραμένουν σὲ μιὰ δεύτερη ἀνάγνωση καὶ ὑπὸ ὁρισμένες προϋποθέσεις χρήσιμα ἱστορικὰ τεκμήρια.

RÉSUMÉ

LES DOCUMENTS FAUX AU MOYEN ÂGE À BYZANCE ET AUX PAYS BALKANIQUES
Critères, objectifs et méthodes de falsification

Le problème de la distinction entre les documents authentiques et les faux fut posé au 17e siècle en Allemagne et en France, pour des raisons politiques et sociales: en France, en raison de la lutte des rois contre les revendications des nobles; en Allemagne, à cause des contestations de droit civil. Mais c'est dans les milieux des *Acta Sanctorum* à la deuxième moitié de ce siècle que l'on a commencé à faire dans les archives des couvents des recherches systématiques sur l'authenticité des documents, en vue de l'édition des Vies des saints. La recherche dans ce domaine du moine jésuite Daniel von Papenbroeck (1659), la première du genre, fut importante, quoique incomplète et avec des critères souvent inexacts. Le bénédictin Jean Mabillon en 1675 a corrigé et complété cette recherche avec une rigoureuse méthode scientifique: dans son grande oeuvre *De re diplomatica* (1681) il a formulé des règles fondamentales pour l'étude critique des documents, mettant ainsi les bases de la Diplomatique en tant que science à part.

Selon l'opinion généralement admise, on considère comme faux les documents dont les éléments ne correspondent pas aux données historiques et diplomatiques. La falsification des documents est un phénomène diachronique concernant des affaires ecclésiastiques, publiques ou privées. Au Moyen Âge, à Byzance et aux pays Balkaniques, les faux n'étaient pas rares et leur nombre s'augmenta à l'époque de la domination ottomane.

Objectif de la falsification des documents est principalement la revendication des biens (fonciers ou revenus) et des privilèges, exemptions fiscales ou subventions, et d'autres objets d'intérêt surtout économique. Le temps de leur falsification a une grande importance pour la recherche, car il peut fournir d'éléments utiles pour le motif de cette entreprise. Le faussaire ne rédige jamais en entier son document, mais au contraire, afin de lui donner une apparence d'authenticité, il copie un ou plusieurs documents authentiques antérieurs, dont le contenu concorde plus ou moins à son sujet. Ainsi quelquefois le faux a l'aspect d'une copie - authentifiée, philologique ou figurée -, ce qui crée dans certains cas

des difficultés à la recherche (cf. *Actes de Chilandar*, n. éd., No 37).

Critères de fausseté sont certains éléments de forme et de fond: tells le papier (p. ex. les filigranes), l'encre, l'emploi anormal du sceau et l'écriture; la structure et l'enregistrement; l'*intitulatio* et la phrase finale des actes impériaux; les fautes d'orthographe, de syntaxe et d'expression, surtout pour les documents de la chancellerie impériale; l'emploi inexact de termes, de titres, d'institutions et de données prosopographiques et numismatiques ne correspondant pas à la réalité historique; enfin, la discordance des éléments chronologiques qui constitue la faute la plus fréquente. Pour tous ces cas nous citons d'exemples caractéristiques.

Quand le faussaire a comme modèle un seul document authentique, il le copie d'habitude presque mot à mot, tâchant de remplacer les éléments spéciaux de son modèle par ceux qui correspondent à son objet. Il combine parfois les éléments des plusieurs documents authentiques. Dans certains cas la fabrication du faux se fait par étapes, surtout quand son modèle est en mauvais état ou bien qu'il n'existe pas un modèle propre à la circonstance (cf. *Actes de Docheiariou*, app. III).

Parmi les méthodes les plus caractéristiques que le faussaire emploie pour donner une apparence d'authenticité à son faux, nous notons celle où l'on fait ratifier le document falsifié par une autorité, ecclésiastique d'habitude, qui, ne connaissant pas les critères d'authenticité, le certifie, de bonne foi, ou plus encore il le fait introduire dans son propre document. Tel fut le cas du faux chrysobulle de Manuel II Paléologue (1407), en faveur du couvent de Kastamonitou, fabriqué au 16e siècle et ratifié par le patriarche Jéremie II en 1579, qui l'a fait introduire dans son gramma dont une copie confirmée par l'Hiéra Koinotès du Mont Athos fut par la suite ratifiée par le patriarche Callinique IV vers 1803 (*Actes de Kastamonitou*, Iγ). Mais le cas le plus frappant est celui des deux faux chrysobulles en faveur du couvent de Xéropotamou, attribués l'un à l'empereur Théodose II (427), conservé en "copie conforme" (*ἴσον ἀπαράλλακτον*) du métropolite d'Adrinople Nicéphore (1774-1780), et l'autre à Romain Ier Lécapène (924) (!!); tous les deux, pleins de fautes diplomatiques et d'anachronismes historiques, furent fabriqués probablement à la première moitié du 18e siècle, pour soutenir l'ancienneté du couvent et certifier la possession précieuse d'un morceau de la Sainte Croix. Le faux de Romain Ier fut traduit en valaque (déjà en 1759), italien, latin et français (*Actes de Xéropotamou*, Iα et Iβ). Nos recherches nous ont permis de soutenir que ce faux fut employé par les moines de Xéropotamou pour leur quête (*ζητεία*) surtout aux Principautés Danubiennes (depuis 1761) au profit de leur couvent qui se trouvait alors en grande pénurie; ce qui explique le motif de la fabrication et de la traduction en valaque.

En terminant, nous signalons que la plupart de documents faux dont la date falsifiée se rapporte à Byzance ou aux pays Balkaniques sont fabriqués durant la domination ottomane, quand la situation politique et économique ainsi que les

cadres administratifs avaient totalement changés et que les couvents et autres fondations avaient perdu leur revenus et leurs privilèges. Le fait que les autorités d'alors ignoraient les critères d'authenticité des documents facilitait cette entreprise.

Nous signalons enfin que les documents falsifiés, tout en étant faux du point de vue diplomatique, ont une certaine valeur en tant que sources historiques, car il peuvent, sous certaines conditions, nous fournir des renseignements utiles, diplomatiques et historiques.

MARIE NYSTAZOPOULOU-PÉLÉKIDOU

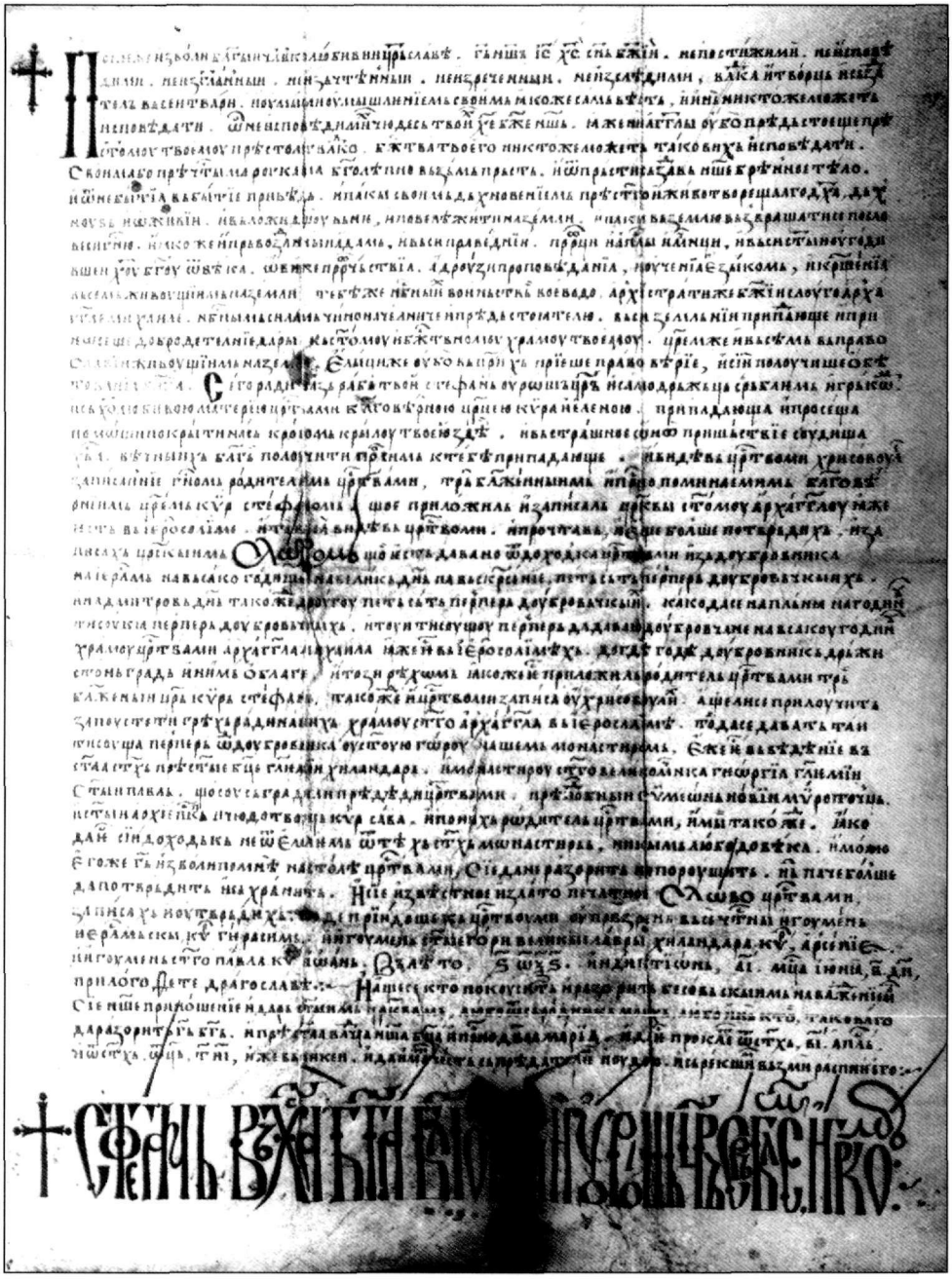

Εἰκ. 1. Πλαστὸ χρυσόβουλλο τοῦ τσάρου Στεφάνου Οὖρος (1358).

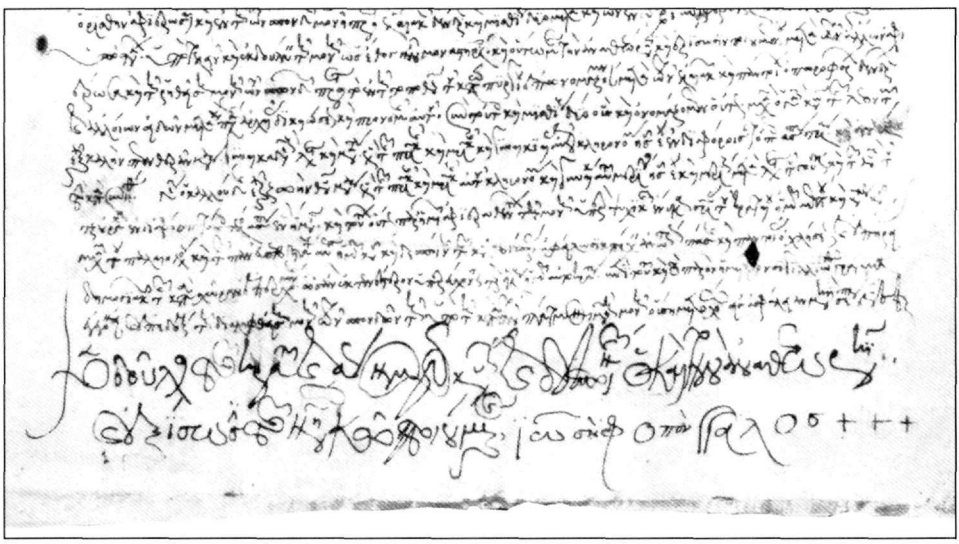

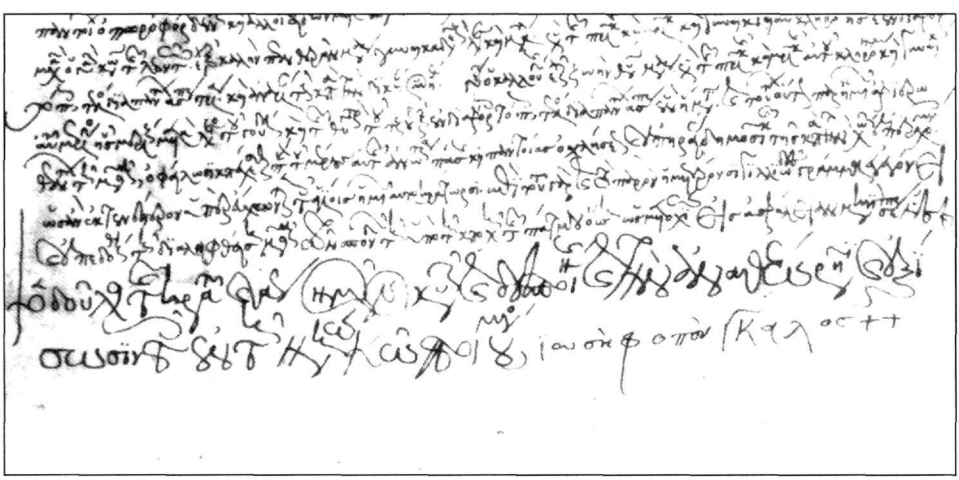

Εἰκ. 2. Δύο παραλλαγὲς τοῦ πλαστοῦ σιγιλλιώδους γράμματος τοῦ Ἰωσὴφ Παγκάλου (1261) (κάτω τμῆμα, μὲ τὶς παραλλαγὲς στὴν ὑπογραφή).